

BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS VEIKSMAŽODŽIŲ ASMENS GALŪNĖS

Vladas ŽULYS

Nors lietuvių kalbos veiksmažodžių sandara aprašinėjama jau daugiau kaip šimtas metų, bet net ir naujausioje – akademinėje – mūsų gramatikoje asmens reiškimas analizuojamas nepakankamai – pavartę tą gramatiką, tuoj susidursime su įvairiais neaiškumais, prieštaravimais ar nutylėjimais¹. Tie trūkumai daugiausia yra atsiradę dėl to, kad dabartinių formų sandaros analizė neretai buvo pakeista jų kilmės aiškinimu. Tai skatina dar kartą – šįsyk grynai sinchroniškai – pana-
grinėti kaitymą asmeniu bendrinėje kalboje.

Finitinių formų analizę tikslinga pradėti nuo esamojo ir būtojo kartinio laiko: šie laikai yra objektyviausi savo reikšme (jie žymi realius – esamus ar buvusius – procesus) ir paprasčiausi formaliai (aprašomosiose gramatikose jų kamienai laikomi pagrindiniais). Kaip žinoma, iš viso yra keturios šių laikų paradigmos, pvz.: a) *neša*; b) *tiki*; c) *rašo, sėdo*; d) *barė*². Kokios yra jų asmenų galūnės, galima pasakyti, atsakius į du klausimus:

1) ar visos finitinės veiksmažodžio formos turi asmens reikšmę (rodo veiksmo subjektą / subjektus),

2) ar senosios asmenų galūnės dabar yra jau suaugusios su tematiniais balsiais?

Į pirmąjį iš tų klausimų galima atsakyti tiksliai: veiksmo subjektą / subjektus rodo ir asmenų galūnės turi tik pirmojo ir antrojo asmens formos. Vadinamoji trečiojo asmens forma jokiomis gramatinėmis priemonėmis nerodo veiksmo atlikėjo – tai neasmeninė finitinė forma, kuria pasakomas tik veiksmas, nepriklausantis komunikacijos akto dalyviams (adresantui ir adresatui / adresatams)³.

Asmens galūnės neturi ir gramatikose atematinėmis tebevadinamos⁴ tokios formos, kaip *esti, destis, sniegti, kosti, niežti, peršti*. Vienos iš jų bendrinėje kalboje dabar nebėra paradigminės (*destis* vartojama tik kaip dalelytė, *esti* pakeitė *yra*, o *sniegti* yra aiški tarmybė), kitos dar tebe-

¹ Dėl vietos stokos tik vienas pavyzdys: jeigu tariamoji nuosaka daroma su formantu *-t- (-ė-)*, o *praustum* neturi asmens galūnės (žr. Lietuvių kalbos gramatika (toliau – LKG), II, V., 1971, p. 139), tai kas yra *-um*?

² Toliau paradigmos bus vadinamos pagal kamienus, vėliau paaiškinant, kiek tai pateisinama sinchroniškai.

³ Plačiau žr. str. Trečiojo asmens nėra, „Kalbotyra“, XXV(1), Vilnius, 1974, p. 83 tt.

⁴ LKG II 238.

silaiko kaip gretiminės lytys (vietoj *kosti* ir *peršti*). „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ labiau rekomenduoja *kosi* ir *perši*), ir tik viena *niežti* bendrinei kalbai teikiama be variantų. Paradigminės „atematinės“ formos sinchroniškai laikytinos *i*-kamenėmis, nes senasis formantas *-ti* dabar jau yra įjungtas į kamieną: pagal *kosti* pasidarytos formos *kosčiu*, *kosti*, *kostime*, *kostite*, *ti* pereina į padalyvius *kostint*, *perštint*, *niežtint*, o, be to, greta *niežėjo*, *niežėti*, *peršėjo*, *peršėti* vartojamos ir formos *niežtėjo*, *niežtėti*, *perštėjo*, *perštėti*. Specialią reikšmę turinčią *esti* formaliai, žinoma, galima skaidyti į *es-* ir *-ti*, bet ir čia *-ti* nėra asmens rodiklis.

Visa tai leidžia daryti vieną labai svarbią išvadą: vadinamųjų trečiojo asmens formų tematiniai balsiai nėra asmens galūnės. Klausimas, ar tie balsiai laikytini atskiromis morfemomis, ar tik bereikšmiais fonetiniais kamienų modifikatoriais yra gan sudėtingas ir šiame straipsnyje negali būti išsamiai išnagrinėtas: yra, pvz., nuomonė, kad jais reiškiamas laikas⁵, tad, analizuojant jų funkciją, tektų gerokai nukrypti į šalį. Bet tokios išsamios analizės šiuotarp nėra reikia: nagrinėjant asmens reiškimą, visiškai pakanka parodyti, ar tematinius balsius, funkcionavusius kaip atskirus elementus, dar galima atriboti nuo galūnių, ar jau ne.

Daugiskaitos formose tematinius balsius atskirti nuo galūnių niekas netrukdo: balsiai prieš segmentus *me* / *mė* ir *te* / *tė* yra tokie pat, kaip ir neasmeninėse formose (*neša-me*, *neša-te* : *neša*; *tiki-me*, *tiki-te* : *tiki* ir t. t.). Kai kuriose gramatikose tie balsiai ir dabar nepriskiriami prie asmenų galūnių, nors galimas daiktas, taip elgiamasi dėl diachroninių motyvų.

Vienaskaitos formos nuo daugiskaitos skiriasi tuo, kad ilgieji tematiniai balsiai *o* ir *ė* jose yra sutrumpėję ir pakitę (*rašau*, *rašai* : *rašo*; *bariau*, *barėi* : *barė*), o trumpųjų balsių *a* ir *i* visai nėra (*nešu*, *neši* : *neša*; *tikiu*, *tiki* : *tiki*). Niekas neabejoja, kad formų *nešu*, *tikiu*; *neši*, *tiki* asmens galūnės yra *-u* ir *-i*. Formose *rašau*, *rašai*; *bariau*, *barėi* tomis galūnėmis laikomi dvibalsiai: jau nuo Šleicherio laikų tvirtai išsaknijo nuomonė, kad senosios galūnės čia esančios suaugusios su tematiniais balsiais⁶. Dvibalsių susidarymas tikriausiai dėl dviejų priešasčių laikomas morfemų suaugimu – todėl, kad dvibalsiai statomi į vieną gretą su balsiais ir priebalsiais kaip trečia garsų grupė ir kad kitur jie priklauso vienai, o ne dviem morfemoms (plg., pvz., *au-ti*, *gryb-auti*).

Kol nebuvo fonologijos, grynuosius sudėtinius dvibalsius buvo gana prasminga traktuoti kaip ir balsius: juk jie dažnai kaitaliojasi su balsiais (*kaišioti* : *kišti*, *plei-*

⁵ C. F. E. Heeschen, Einführung in die Grundprobleme der generativen Phonologie mit besonderer Berücksichtigung der litauischen Phonologie (daktaro disertacija), Bonn, 1968, p. 268; T. Buch, Zur Akzentuierung des Futurums im Litauischen, „Donum Balticum“, Stockholm, 1970, p. 80.

⁶ Pastebėtina, kad dvibalsių susidarymas vienoje ir tematinių balsių nebuvimas kitose vienaskaitos formose daugelį kaip tik ir skatina tematinius balsius priskirti asmenų galūnėms ir visose kitose formose – tematiniai balsiai, kaip ir asmenų galūnės, eina po tų pačių garsų (plg. *neši* ir *neša*, *tiki* ir *tiki*).

šėti : *plyšti*, *rauginti* : *rūgti*) ir, be to, kaip ir ilgieji balsiai sudaro ilgus skiemenis. Bet fonema – ne morfonologinis ar prozodinis elementas, ir sudėtinių dvibalsių laikymas fonemomis dabar priklauso jau istorijai. Bendrinėje kalboje sudėtiniai dvibalsiai funkcionuoja taip pat, kaip ir dvifonemiai mišrieji dvigarsiai. Pirmieji jų sandai yra balsiai, o antrieji, neskiemeniniai *į* ir *ų*, balsingųjų priebalsių *j* ir *v* poziciniai variantai⁷. Tokia fonologinė dvibalsių interpretacija netrukdo skaidyti juos morfologiškai. Antrasis iš minėtųjų argumentų – kad abu dvibalsio sandai paprastai priklauso tai pačiai morfemai, nėra labai svarbus. Kitur dvibalsiai iš tikrųjų negali susidaryti iš gretimų morfemų garsų dėl įterpiamo *j* (be jo vietoj *staju*, *sėjau* būtų *stau*, *siau*), bet morfemų sandūros (junkcijos) lietuvių kalboje yra nevienodos, ir į tai reikia atsižvelgti, analizuojant formas.

Tiesa, *o*- ir *ė*-kamenėse vienaskaitos formose tematiniai balsiai yra kiek kitoki, kaip kitose, ir tai temdo jų savarankiškumą, bet dėl to juos nebūtina laikyti galūnių komponentais – tematinių balsių skirtingumas sinchroniškai interpretuotinas kaip kaita. *o*-kamiene dvibalsių balsis *a* reguliariai kaitaliojasi su *o* (*rašau*, *rašai* : *rašo*). Analogiška kaita yra ir *ė*-kamiene (*barei* : *barė*). *o* : *a* ir *ė* : *e* kaitos, atsiradusios dėl ilgųjų dvibalsių trumpėjimo, priklauso prie gana gyvų – tik kitokios kilmės – kaitų (plg., pvz.: *gražus* : *grožis*, *beria* : *bėrė*). Tik *ė*-kameni vienaskaitos pirmasis asmuo, prieš asmens galūnę turintis ne *e*, o *ia* (*bariau*), atrodo kaip išimtis⁸. Tas *ia* įvedamas papildoma morfonologine taisykle, pagal kurią *e* → *ia* prieš tautosilabinį *v* (lietuviškuose žodčiuose nėra dvibalsio *eu*, nes *eu* > *jau*)⁹. *ė*, *e* : *ia* kaitos žodžių šaknyse kaip ir nėra, bet ten nėra ir sąlygų jai susidaryti, nes tautosilabinis *v* tik labai retai gali alternuoti su heterosilabiniu (plg., pvz., *kiautas* : *kevat*as (*kevetas*), *kevalas*).

Minėtų kaitų kryptis yra aiški: ilgieji balsiai *o* ir *ė* yra pirminiai, o trumpieji *a* ir *e* antriniai kaitos alternantai (papildoma morfonologine taisykle įvedamą *ia* galima vadinti ir tretiniu). Kadangi morfonemas reprezentuoja pirminiai alternantai, tai ir sinchroniniame apraše visiškai pagrįstai galima operuoti balsinio kamieno terminu, juoba, kad tematiniai balsiai nėra susilieję su asmenų galūnėmis.

Kaip jau sakyta, *a*- ir *i*-kamienu vienaskaitos formose tematinių balsių dabar nėra, kitaip tariant, *a* ir *i* kaitaliojasi su nuliu. *a*-kamiene ta kaita jokiais fonetinėmis priežastimis nebepaaiškinama, bet *i*-kamiene ją dar galima laikyti fonetine,

⁷ A. Girdenis, Fonologinės pastabos apie lietuvių literatūrinės kalbos vokalizmą, „Šiaulių K. Preikšo pedagoginis institutas. Dėstytojų mokslinė-metodinė konferencija. Pranešimų tezės“, Šiauliai, 1966, p. 27.

⁸ Kaip įprastinės rašybos *ia* geriausia interpretuoti fonologiškai, kalbama toliau.

⁹ Morfonologijoje vartojamas ženklas „→“ yra jungtis, siejanti to pat laikio momento reiškinius. Ji skaitytina „reprezentuoja“, „atstoja“, „atitinka“ ir pan. Suprasti ją diachroniškai („virto“, „pakito“ ir pan.) negalima, nors kryptis dažniausiai ir sutampa.

nes 1) $i \rightarrow j$ pozicijoje C – V (*tiki + uosi* → *tikjuosi*, *tiki + iesi* → *tikjiesi*, plg. ir *suksi + uosi* → *suksjuosi*, *suksi + iesi* → *suksjiesi*), 2) $j \rightarrow \bar{o}$ prieš priešakinės eilės balsius (*tikjiesi* → *tikiesi*). Bet kaip interpretuoti *i*-kamenio vienaskaitos pirmąjį asmenį? Jeigu laikysimės labiausiai paplitusios pažiūros į priebalsių minkštumą kaip relevantišką fonologiškai, reikės konstatuoti, kad balsio *i* alternantas pirmojo asmens formoje yra arba nulis + priebalsio minkštumas, arba tiesiog priebalsio minkštumas (*tiki-me* : *tik'-u*). Minkštumą, žinoma, nesunku įvesti morfonologine taisykle $Cj \rightarrow C'$ prieš užpakalinius balsius, bet iš to seka, kad pirmojo asmens formoje jungiamasis balsis yra susiliejęs su šaknimi. Atsikratyti šiuo nepatogumu labai paprasta: reikia tik priebalsių minkštumą bendrinėje kalboje laikyti fonologiškai nerelevantišku – prieš priešakinius balsius jis priklauso nuo balsio, o prieš užpakalinius jį sąlygoja j (*tikiu* = *|tikju|*). Ši minkštumo interpretacija, rodos, ne tik kad neprieštarauja fonetikos faktams¹⁰, bet turi ir tą aiškų privalumą, kad yra ekonomiškesnė už tradicinę: priebalsinių fonemų skaičius sumažėja dvigubai, paprasčiau aprašomi ir morfonologiniai santykiai (nebereikia operuoti taisykle $Cj \rightarrow C'$), o, be to, praskaidrėja ir vidinė formų sandara: *tikime* *tikiu* formose konstatavus $i : j$ kaitą, o *barėme* : *bariau* – kaitą $\acute{e} : ja$, išraiškos plano faktai tematinis balsius ne trukdo atskirti ne tik nuo asmenų galūnių, bet ir nuo šaknų (ar priesagų). Reikia tik atsisakyti aprašomųjų gramatikų pažiūros, kad balsių kaita dabar esanti būdinga vien šaknims, o iš kelių galimų fonologinių interpretacijų rinktis tą, kuri yra tinkamesnė morfonologijai. Taigi esamojo ir būtojo kartinio laiko formose – čia įjungsime ir sangražines - galima išskirti šiuos taksonominius asmenų galūnių variantus¹¹:

Vns. 1 a.	-uo-	-u	- / v (-)
2 a.	-ie-	-i	- / j (-)
Dgs. 1 a.	-mė-	-m(e)	
2 a.	-tė-	-t(e)	

Variantų skirtumai yra paaiškinami garsų kaita. Ilgieji galūnių balsiai, esantys prieš sangražos afiksą *-s(i)*, kaitaliojasi su trumpaisiais paprastosiose formose, ir ši kaita, atsiradusi dėl akūtnių galūnių trumpėjimo, greičiausiai ir po šiai dienai gali būti interpretuojama kaip fonetinė: nuomonė, kad priegaidžių opozicija bendrinėje kalboje būdinga tik kirčiuotiems skiemenims, paskutiniu me-

¹⁰ *kieu* tipo segmentų balsiai yra diftongoidiški, kaip ir po j , be to, tokie segmentai iš klausos atrodo ilgesni už kietuosius (*ku*), tad ir fonetiškai, rodos, juos būtų galima transkribuoti su j (matyt, minkštumą panašiai suvokė ir Kuršaitis, gramatikoje rašęs apie *iu* tipo dvibalsius). Ir kitose kalbose i variavimo diapazonas neretai būna platus.

Galimybė nevienodai interpretuoti minkštumą turėtų paskatinti mūsų fonetikos specialistus gerai patyrinėti jį visais prieinamais metodais.

¹¹ Fakultatyvūs balsiai imami į skliaustelius, o įskliaustas brūkšnelis rodo, kad po galūnės gali eiti ir afiksas *-s(i)*.

tu susvyravo¹², ir jeigu bus tiksliai nustatyta, kad ta opozicija tebeegzistuoja ir nekirčiuotuose ilguosiuose skiemenyse, bus galima sakyti, kad ilguosius akūtinus balsius absoliutiniame nevienskiemenių žodžių gale atitinka trumpieji.

Jeigu ilgųjų ir trumpųjų balsių kaitos priežastims apibūdinti kol kas trūksta faktinių duomenų, tai, aiškindamiesi *i : j* resp. *u : v* kaitos pobūdį, susiduriame su kitokiais neaiškumais. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad minėtosios kaitos yra pozicinės: po priebalsių eina balsiniai alternantai (/ suk-u/, /tikj-u/), o po balsių – priebalsiniai (/raša-v/, /are-j/). Bet tarp tų priebalsių yra ir hiatą šalinantis *j* (*stoju, sėju*), kurį galima laikyti ne fonema, o tik tarpmorfebinę sandūrą realizuojančiu garsu (priėmus pastarąją interpretaciją, balsiniai alternantai gali eiti ir po balsinių fonemų). Kuri iš tų *j* interpretacijų yra racialesnė, negalima pasakyti, detaliai neištyrus *j* funkcionavimo lietuvių kalboje ir neišnagrinėjus sandūrų tipų. Bet, kad ir kaip formuluotume kaitos priežastis, priebalsiniai alternantai yra antriniai (ilgųjų balsių atžvilgiu tretiniai: *uo* → *u* → *v*). Taigi morfonologijos lygmenyje esamojo ir būtojo kartinio laiko asmenų galūnės yra standartinės. Morfonemas reprezentuojant pirminiais alternantais, tos galūnės rašomos taip:

Vns.	1 a.	<i>uo</i>
	2 a.	<i>ie</i>
Dgs.	1 a.	<i>mė</i>
	2 a.	<i>tė</i>

O dabar visai natūralu kelti klausimą, kiek ši modelį atitinka kitų laikų bei nuosakų asmeninės formos.

Būtojo dažninio laiko asmenų galūnės jokių problemų nekelia: jos yra tokios pat, kaip ir nagrinėtųjų *o*-kamenių formų.

Asmeninės būsimąjo laiko formos turi tuos pačius galūnių variantus, kaip ir *i*-kamenės; taip pat varijuoja ir laiko formanto balsis *i*, pvz.:

Vns.	1 a.	/ suksj-u/	/tikj-u/
	2 a.	/suks-i/	/tik-i/
Dgs.	1 a.	/suksi-me/	/tiki-me/
	2 a.	/suksi-te/	/tiki-te/

Neasmeninės būsimąjo laiko formos iškrinta iš bendros sistemos. Kaip jau matėme, esamojo ir būtųjų laikų paradigmos neasmeninių formų kamienai (išskyrus, žinoma, *yrà*), visada sutampa su daugiskaitos formų kamienais (*neša, neša-s(i)* : *neša-me* ir t. t.), o būsimajame laike vietoj laukiamo laiko formanto *-si* nesangražinė forma teturi *-s* (*suk-s*). Be to, daliai akūtinės šaknies ir priesagos veiksmazodžių

¹² A. Girdenis, Lietuvių kalbos vardažodžio priesagų kirčio susiformavimas, „Baltistica“, I priedas, V., 1971, p. 72.

būdinga metatonija, o dalis trumpina šaknies *y* ir *ú*, ir to trumpinimo, atrodo, negalima aprašyti kokia nors bendresne taisykle (ar taisyklėmis)¹³.

Sangražines „trečiojo asmens“ formas lyginant su atitinkamomis nesangražinėmis, reikia išskirti tokį pat laiko formantą *-s-* ir sangražos afiksą *-is*. Neįprastam iš pirmo žvilgsnio afiksui *-is* nieko negalima prikišti: ribos tarp morfemų nėra amžinos, o ir pats afiksas nestovi visai vienišas – jį galima išskirti ir vyr. giminės vns. vardininke (pvz., *šaipymas-is, slapstas-is, traukęs-is, kraipydamas-is*) bei padalyviuose (pvz., *juokiant-is*). Bet tai ne vienintelė nagrinėjamų formų skaidymo galimybė. Kadangi kitų laikų paradigmos sangražinių „trečiojo asmens“ formų kamienas nesiskiria nuo daugiskaitos formų kamieno, tai ir būsimąjo laiko sangražinėse formose galima atriboti laiko rodiklį *-si-* ir sangražos afiksą *-s* (*suk-si-s* : *suk-si-me*, dėl santykio plg. *tiki-s(i)* : *tiki-me*). Tiesa, *-s* šiuo atveju negali turėti *i* (kaip *tikisi*), bet tai nėra siaura išimtis, nes privalomas *-s* vartojamas ir kitose formose (neminint skiemeniu už kitas ilgesnių daugiskaitos formų, galima nurodyti tokius atvejus, kaip *nešti(i)* ir *neštis, nešk(i)* ir *neškis, nešanti* ir *nešantis, nešus(i)* ir *nešusis*).

Neišnešant už taksonominio modelio ribų, nė vienam iš tų dviejų sangražinės formos skaidymo būdų negalima teikti pirmenybės. Esant tokiai padėčiai, svariausių argumentų reikia ieškoti formų generavime. Jeigu pavyktų parodyti, kad visoms būsimąjo laiko formoms išvesti pakanka vieno laiko formanto ir kad asmenų galūnių sistema dėl to nepasipildo siauros distribucijos variantais, tai tokį aiškinimą būtų galima laikyti idealiu (kadangi nuo metatonijos ir *y*, *ú* trumpinimo niekur negalima pabėgti, iš anksto aišku, kad kai kurios generavimo taisyklės turi būti papildomos – tokios, kurių kitoms finitinėms formoms neprireikia, o pati „derivacijos istorija“ – ilgesnė ir sudėtingesnė). Deja, tokia ideali interpretacija kol kas nesurasta, o dėstyti ir pagrindinėti įvairių trūkumų turinčius aiškinimus šiame straipsnyje, skirtame asmeninių formų analizei, neverta¹⁴, tad geriau perei-kime prie kitų nuosakų.

Liepiamosios nuosakos daugiskaitos formos turi jau minėtas standartines asmenų galūnes, prieš kurias eina nuosakos formantas *-ki-*:

- Dgs. 1 a. *neš-ki-m(e), neš-ki-mė-s*
2 a. *neš-ki-t(e), neš-ki-tė-s*

¹³ Kaip tik dėl to asmenines būsimąjo laiko formas skaidant ir reikia gretinti su *-i-*kamienėmis. Bet laiko rodiklio *-s* buvimas „trečiojo asmens“ formoje rodo ir kitokią jų skaidymo galimybę, tik vargu ar tikslinga ją pasirinkti: jeigu laiko sufiksą visose formose laikysime tik *-s-*, būsimasis laikas iš bendros sistemos išsiskirs specifinėmis asmenų galūnėmis *-ju, -ime, -ite* (kam nepriimtina ta fonologinė minkštumo interpretacija, kurios čia laikomasi, tas, aišku, negali operuoti tik vienu laiko sufiksą *-s-*, nes vns. pirmasis asmuo turi minkštą *s*, kurį atriboti nuo asmens galūnes galima, tik nuošaly paliekant minkštumo kaitą su *i*).

¹⁴ Šio straipsnio pabaigoje dedamos paradigmos nurodyta tik viena *suksis* skaidymo galimybė neanuliuoja to, kas jau pasakyta šiuo klausimu.

Vienaskaitos antrojo asmens sangražinėse formose *-s* segamas prie to pat nuosakos formanto (*neš-ki-s*), tad šios formos neturi jokios asmens galūnės (kitaip tariant, turi nulinę asmens galūnę). Nesangražinės šio asmens formos dažniausiai vartojamos su trumpesniu nuosakos formantu *-k*¹⁵. Nuomonė, kad retose *neški* tipo formose *-i* yra asmens galūnė, neteisinga: jeigu taip būtų, atitinkamos sangražinės formos dėsningai turėtų *-ie*¹⁶.

Sunkiausia, kaip žinia, analizuoti nuo bendro modelio gerokai nutolusią tariamąją nuosaką. Aprašomosiose gramatikose dabar pateikiama tokia jos paradigma:

Vns.	1 a.	<i>prausčiau</i>	<i>prausčiausi</i>
	2 a.	<i>praustum</i>	<i>praustumėisi</i>
Dgs.	1 a.	<i>praustume</i>	<i>praustumės</i>
	2 a.	<i>praustute</i>	<i>praustutės</i>
	„3 a.“	<i>praustų</i>	<i>praustųsi</i> ¹⁷

Kartu pažymima, kad vartojamos ir ilgesnės formos (*praustumei*, *praustumėm(e)*, *praustumėt(e)*, tik jos, esą, „jau atsiduria antroje vietoje“ (LKG II 139). Pasižvalgius po dabartinius tekstus, matyti, kad vienaskaitos antrojo ir ypač daugiskaitos pirmojo asmens ilgesnės formos iš tikrųjų yra retesnės už trumpesnes, bet daugiskaitos antrojo asmens kone visuotinai vartojamos ilgesnės formos (vieną kitą trumpesnę pasitaikė aptikti publicistikoje)¹⁸. Todėl trumpesniašias formas reikia analizuoti kartu su ilgosiomis. Visiškai aišku, kad aprašomųjų gramatikų aiškinimas – esą, ši nuosaka daroma (iš bendraties kamieno) su formantu *-t* (*-č-*) – yra nelogiškas, nes *-ų* negali būti neasmeninės formos asmens galūnė, ir tai verčia paieškoti kitokių skaidymo galimybių.

Vienaskaitos pirmojo asmens forma (*prausčiau*) aiškiai skiriasi nuo kitų paradigmos narių. Ji panaši į tokias būtojo laiko formas, kaip *verčiau*, kurios turi asmens

¹⁵ Bet poezijoje formos su *-ki* ir dabar neretai dar vartojamos dėl ritmo. Plg., pvz.: *O vadink mane, kaip nori, Kaip tu nori, taip vadinki!* V. Mykolaitis-Putinas; *Ką atmeni ir ko neatmeni, Dainuok, širdie, dainuoki nesustojus!* *Tu sustoki, Nemėnėli, nes kubėk!* *Prakalbėki, akmenėli, prakalbėk!* S. Nėris; *Leiski man su žvaigždėm šįnakt pakalbėti, su Sietyno broliais leisk man pasitart!*. K. Boruta.

¹⁶ *Neškies*, kaip ir *neškies*, yra tarminės formos ir, aišku, nepriklauso analizuojamai sistemai.

¹⁷ Plg. LKG II 138.

¹⁸ Tokie pavyzdžiai, kaip *Ką jūs darytute, kad seno Lapino netektute?* LKG II 64 (KrėvAP[82]), nieko nerodo, nes juose pietų aukštaičių formos transponuotos klaidingai (Krėvės raštuose paliekant *darytau*, *darytai*, turėtų likti ir *darytute*).

Į dabartines gramatikas trumpesnė daugiskaitos antrojo asmens forma tikriausiai atkeliavo iš Jablonskio 19 01 m. gramatikos (žr. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, V., 1957, p. 114, 120; 121). Jo 1922 m. gra matikoje normine laikoma jau ilgesnė – realią normą atitinkanti – forma (žr. ten pat, p. 256), o trumpesnė pateikiama tarp aiškiai periferinių variantų.

galūnės variantą *-v/*. Tą variantą skiriant ir šioje tariamosios nuosakos formoje, nuosakos rodikliu reikia laikyti *-čia*¹⁹.

Ilgesnė vienaskaitos antrojo asmens forma, visada išlaikoma prieš sangražos afiksą *-s(t)*, bet šiaip dažniausiai trumpinama, numetant *ei*, gražiai derinasi su ilgesnėmis daugiskaitos formomis. Savo asmenų galūnėmis ir balsių kaita prieš jas visos jos nesiskiria nuo *é*-kamienių, tad jas racionaliausia skaidyti taip:

Vns.	2 a.	<i>praus-tume-/j/</i>	plg.	<i>are-/j/</i>
Dgs.	1 a.	<i>praus-tumė-m(e)</i>		<i>arė-m(e)</i>
	2 a.	<i>praus-tumė-t(e)</i>		<i>arė-t(e)</i>

Trumpesnių daugiskaitos formų nuosakos formantas yra *-tu-*. Pirmojo asmens formoje jis išvedamas iš *-tumė-*, taikant specialią hapologijos taisyklę *mė* → ∅ prieš *mė*. Kaip jau minėta, dabartinėse gramatikose *-tu-* apibendrinamas ir antrajam asmeniui.

Nors „trečiojo asmens“ (*praustu*) formantas *-tų* ir yra panašus į *-tumė-*, fonetiškai jų negalima visiškai sutapatinti: *-tų*, aišku, generuojamas iš *-tun* (*un* → *u*, išskyrus poziciją prieš sprogstamuosius), bet *n* ir *m* santykis formantuose ir *é* nebuvimas neasmeninėje formoje (ypač sangražinėje) nepaaiškinami fonetine aplinka²⁰, o imtis kitokių aiškinimų, vengiant taisyklių *ad hoc*, vargu ar verta²¹. Toks atvejis, kai morfema realizuojama fonetiškai tik iš dalies identiškais variantais, lietuvių kalboje yra palyginti retas, bet anaipol ne vienintelis (kaip aiškų pavyzdį galima nurodyti *suo-/su-* ir *san-/sam-/sq-* santykį), todėl nėra reikalo *-tų* ir *-tumė-* trūks pliš generuoti iš to pat elemento (iš to matyti, kad morfonologiškai nesutapatinami elementai nebūtinai turi visiškai skirtis fonetiškai). Trijų morfonologiškai skirtingų tariamosios nuosakos formantų pripažinimas bendrinėje kalboje ne tik gerai rodo jos asmeninių formų nesimetriškumą, bet, matyt, paaiškina ir stiprią tendenciją paprastinti ir perdirbinėti tas formas lietuvių kalboje apskritai.

¹⁹ Atsižvelgiant į tarmėse paplitusias *prausčia*, *prausčios* tipo formas (be asmens galūnės), nuosakos formantą *-čia-* netikslinga generuoti iš *-tė-*, nors morfonologiškai tai visiškai įmanoma (plg. *bariau* aiškinimą).

²⁰ *n* → *m* tik prieš lūpinius sprogstamuosius (plg. *sanbūris* → *sambūris*), o *n* vesti iš *m* tuo la, biau negalima, nes tokiu atveju *m* išliktų prieš *-si*. Be taisyklės *ad hoc* nepaaiškinamas ir *é* nebuvimas.

²¹ Tai nesunku pademonstruoti. Kadangi *n* → *m* prieš lūpinius sprogstamuosius, galima, pavyzdžiui, postuluoti kaip konstruktą tiksliau neapibūdinamą lūpinį sprogstamąjį *P* po nosinio ir be to, įvesti taisyklę *P* → ∅ asmeninėse tariamosios nuosakos formose (*-tunPé* → *-tumPé* → *-tumė-*). Bet *é* derivacijos iš *Pé* „istorija“ ir šio garso nebuvimas neasmeninėje formoje verčia *é* netapatinti su atitinkamu tematiniu balsiu ir laikyti formaliai skirtinga morfema. Kita vertus, dabar neįmanoma nurodyti specialią šios hipotetinės morfemos funkciją, o todėl netikslinga postuluoti ir konstruktą *P*, nors šiaip jis geriau atskleidžia natūralią formanto raidą, tad turi tam tikrą pažintinę reikšmę.

Geidžiamosios nuosakos formos nėra asmeninės, tad jas reikia palikti nuošaly.²²

Iš to, kas sakyta, matyti, kad veiksmožodžio asmenų galūnės bendrinėje kalboje skiriasi tik taksonomiškai, – morfonologijos požiūriu atskirų asmenų galūnės yra standartinės (tėra viena morfonologiškai reikšminga išimtis: konkrečios asmens galūnės neturintis liepiamosios nuosakos vienaskaitos antrasis asmuo). Kartu išryškėjo, kad ir (tos pat paradigmos) kamienai gali būti reprezentuojami ilgiausiuoju variantu (asmeninių formų tarpe aiški išimtis tėra tariamosios nuosakos vienaskaitos pirmasis asmuo, turintis skirtingą nuosakos formantą). Taigi dabartinės asmeninės formos nuo senesnių skiriasi ne tuo, kad atsirado po kelias asmenų galūnes, o tuo, kad (daugiausia dėl fonetinių procesų) susiformavo taksonominiai galūnių variantai, – vadinasi, pakitimai yra ne morfologinio, o morfonologinio pobūdžio.

Kadangi morfonologijos požiūriu tėra vienas veiksmožodžių kaitymo asmeniu ir skaičiumi tipas, aišku, kad taksonominiai tipai tėra morfonologiniai to bendro tipo variantai. Grupuoti juos galima dvejopai: 1) pagal tai, kurie alomorfa panaudojami daugiausia variantų turinčioms – vienaskaitos – formoms sudaryti; 2) pagal kamienus.

Grupodami pirmuoju būdu, išskirsime I – pamatinę – paradigmą (pvz., *nešiuosi, tikiuosi, suksiuosi*), II – pirmo laipsnio išvestinę (pvz., *nešu, tikiu, suksiu*), III – antro laipsnio išvestinę (pvz., *rašau(si), bariau(si), bardavau(si), sukčiau(si)*) ir IV su nuline asmens galūne vienaskaitoje – (pvz., *nešk, neškis*). Žemiau pasirenkamas antrasis, tradicinėms asmenuotėms artimesnis, grupavimo būdas, o finitinės formos akivaizdumo dėlei pateikiamos šiek tiek fonemizuota ir morfonologizuota rašyba atvirkščia įprastai tvarka²²:

I. Ilgabalsiai kamienai

1. o-kamienas

Neasm. f.		<i>rašo</i>	<i>rašo</i> –	<i>s(i)</i>
Dgs.	2 a.	<i>rašo – t(e)</i>	<i>rašo – té</i> –	<i>s()</i>
	1 a.	<i>rašo – m(e)</i>	<i>rašo – mé</i> –	<i>s()</i>
Vns.	2 a.	<i>raša – j</i>	<i>raša – j</i> –	<i>s(i)</i>
	1 a.	<i>raša – v</i>	<i>raša – v</i> –	<i>s(i)</i> ²³

²² Jotinis minkštumas interpretuojamas kaip *j*, afrikatos, sekant Merlingenu (žr. „Donum Balticum“, p. 343), kaip *š* ar *ž* išspraudimas į *tj* resp. *dj* junginius, sudėtiniai dvibalsiai – kaip balsių junginiai su *j* arba *v*. Nulinis balsių kaitos alternantas žymimas raide *O*, nulinė asmens galūnė – ženklų \emptyset . Fakultatyviai praleidžiami garsai įskliaudžiami, o tušti skliausteliai rodo, kad tvartojamas trumpesnis alomorfas.

²³ Analogiškai asmenuojamos būtojo kartinio ir dažninio laikų formos nepateikiamos.

2. ě-kamienas

a) Neasm.	f.	<i>barě</i>	<i>barě</i> –	<i>s(i)</i>
Dgs.	2 a.	<i>barě – t(e)</i>	<i>barě – tě</i> –	<i>s()</i>
	1 a.	<i>barě – m(e)</i>	<i>barě – mě</i> –	<i>s()</i>
Vns.	2 a.	<i>bare – j</i>	<i>bare – j</i> –	<i>s(i)</i>
	1 a.	<i>barja – v</i>	<i>barja – v</i> –	<i>s(i)</i>
b) Neasm.	f.	<i>suk – tu</i>	<i>suk – tu</i> –	<i>s(i)</i>
Dgs.	2 a.	<i>suk – tumě – t(e)</i>	<i>suk – tumě – tě</i> –	<i>s()</i>
	1 a.	<i>suk – tu(mě) – m(e)</i>	<i>suk – tu(mě) – mě</i> –	<i>s()</i>
Vns.	2 a.	<i>suk – tum(e – j)</i>	<i>suk – tume – j</i> –	<i>s(i)</i>
	1 a.	<i>suk – tšja – v</i>	<i>suk – tšja – v</i> –	<i>s(i)</i>

II. Trumpabalsiai kamienai

1. i-kamienas

a) Neasm.	f.	<i>tiki</i>	<i>tiki</i> –	<i>– s(i)</i>
Dgs.	2 a.	<i>tiki – t(e)</i>	<i>tiki – tě</i> –	<i>s()</i>
	1 a.	<i>tiki – m(e)</i>	<i>tiki – mě</i> –	<i>s()</i>
Vns.	2 a.	<i>tikO – i</i>	<i>tikO – ie</i> –	<i>s(i)</i>
	1 a.	<i>tikj – u</i>	<i>tikj – uo</i> –	<i>s(i)</i>
b) Neasm.	f.	<i>suk – s()</i>	<i>suk – si</i> –	<i>s()</i>
Dgs.	2 a.	<i>suk – si – t(e)</i>	<i>suk – si – tě</i> –	<i>s()</i>
	1 a.	<i>suk – si – m(e)</i>	<i>suk – si – mě</i> –	<i>s()</i>
Vns.	2 a.	<i>suk – sO – i</i>	<i>suk – sO – ie</i> –	<i>s(i)</i>
	1 a.	<i>suk – sj – u</i>	<i>suk – sj – uo</i> –	<i>s(i)</i>
c) Dgs.	2 a.	<i>– ki – t(e)</i>	<i>neš – ki – tě</i> –	<i>s()</i>
	1 a.	<i>– ki – m(e)</i>	<i>neš – ki – mě</i> –	<i>s()</i>
Vns.	2 a.	<i>– k(i) – ∅</i>	<i>neš – ki – ∅</i> –	<i>s()</i>

2. a-kamienas

Neasm.	f.	<i>neša</i>	<i>neša</i> –	<i>s(i)</i>
Dgs.	2 a.	<i>neša – t(e)</i>	<i>neša – [tě</i> –	<i>s()</i>
	1 a.	<i>neša – m(e)</i>	<i>neša – mě</i> –	<i>s()</i>
Vns.	2 a.	<i>nešO – i</i>	<i>nešO – ie</i> –	<i>s(i)</i>
	1 a.	<i>nešO – u</i>	<i>nešO – uo</i> –	<i>s(i)</i>

Čia išdėstytas asmenų galūnių supratimas atrodo pranašesnis už paviršutinišką jų analizę aprašomosiose gramatikose ir atskiruose straipsniuose ir tuo, kad leidžia išvengti prieštaravimų, aiškinant [ne]finitinių formų darybą: kadangi tematiniai balsiai nepriskiriami asmenų galūnėms, tai, pvz., 'esamojo laiko neveikiamuosius dalyvius iš tikrųjų galima daryti iš „trečiojo asmens“ su priesaga *-mas, -a*. Bet tai jau kita tema. Baigiant belieka nuoširdžiai padėkoti doc. A. Girdeniui už vertingas pastabas ir ypač už mąstymą stimuliuojančius pokalbius šia tema.

ЛИЧНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ В ГЛАГОЛАХ ЛИТОВСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Резюме

В литовском литературном языке систему личных форм глагола составляют лишь формы 1-го и 2-го лица. Так как форма „3-го лица“ является] неличной, тематические гласные нецелесообразно включать в состав личных показателей и в личных формах. Варьирование этих гласных описывается как чередование звуков. В таксономических вариантах личных показателей также имеется чередование, и это дает возможность выводить показатели наиболее простым способом из алломорф, представленных в одном подклассе возвратных форм:

1 л. ед. ч.	-uo-	→ -u → -(v)
2 л. ед. ч.	-ie-	→ -i → -(j)
1 л. мн. ч.	-mė-	→ -me/-m
2 л. мн. ч.	-tė-	→ -te/-t

Исключение составляет лишь форма 2-го л. ед. ч. повелит. наклонения с нулевым окончанием.

В статье рассматривается и членение форм, представляющих определенные трудности („3-ье л.“ буд. времени, сослагат. наклонение), а также указывается двойкая возможность классификации спрягаемых форм и приводятся образцы парадигм с расчлененными формами.